

Урош В. ЖИВКОВИЋ¹

Јавна дипломатија – „постмодерни“ спољнополитички инструмент у савременим међународним односима: пример Русије и Турске на простору Балкана

Abstract: The traditional foreign policy instruments such as classical diplomacy, economy and military related means, all of which are based on material resources that we could describe as “hard power”, are essentially insufficient to meet foreign policy goals of actors of the contemporary international relations. The “struggle for hearts and minds” of people, so called public diplomacy, is now an important mean of international communication. Bering that in mind, in this article we will try to research ways and means of public diplomacy of two very important regional international actors – Russian Federation and Republic of Turkey. Taking in mind the historical and cultural basics we will compare if and how they are implementing public diplomacy and cultural diplomacy in the Balkans, as well as try to evaluate its success and effectiveness. Finally, we will try to explain the causes of different approaches and similarities in conceptualization and implementation of this “postmodern” foreign policy instrument.

Key words: Public diplomacy, soft power, foreign policy, Russia, Turkey, Russian World, Neo-Ottomanism, Balkans.

Увод

Међународни односи данас су постали веома компликовани пре свега захваљујући повећаном броју актера, сложеностима проблема, те разнородности инструмената који се користе у међународној комуникацији.

¹ Урош Живковић, мастер политикологије, истраживач-сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, Београд, uros_ziv@yahoo.com.

Дипломатија тако мења своју природу и постаје отворено поље за широку јавност, а не само професионалне државне посленике који се споразумевају у дефинисаном простору и са дефинисаним правилима у циљу спровођења задатих спољнополитичких циљева. Зато је јавна дипломатија постала значајан сегмент тзв традиционалне дипломатије и представља незаобилазан елемент спољнополитичке стратегије међународних актера.

Јавну дипломатију у теоријском смислу, можемо анализирати и објаснити кроз концепт „меке моћи“, који представља изданак (у класификационом, не идејном смислу) харвардског професора Џозефа Наја и заснива се на нематеријалним ресурсима које актер поседује и користи у спољнополитичким активностима. Нај је дефинисао да основни елементи „меке моћи“ чине вредности, култура и (спољне) политике одређеног актера. У том смислу ћемо и користити овај концепт како бисмо упоредили начине и механизме креирања и примене „меке моћи“ Русије и Турске, као важних (макро)регионалних актера од посебне важности за државе Балкана. Затим ћемо анализирати како ови показатељи утичу на мотиве и ефикасност њихове „меке моћи“ на простору Балкана и зашто је он важан у спољнополитичким стратегијама ових држава.

Русија и Турска су вековима присутни на простору Балкана и њихов утицај је и даље присутан. Имајући у виду комплексан геополитички моменат који карактеришу поновни сукоби Запада и Русије, те распламсале сукобе на територији ширег Блиског истока који непосредно утичу на стабилност и спољнополитичку оријентацију држава Балкана, веома је важно анализирати и објаснити спољнополитичке циљеве и механизме њихове реализације ове две државе које имају значајан утицај на политичку, безбедносну и економску динамику на Балкану.

„Мека моћ“ и јавна дипломатија као средства спољне политике

Харвардски професор Џозеф Нај, који прихвата релационистички приступ схватања моћи, дао је можда најадекватнију теоријску систематизацију и типологију моћи и његова истраживања и резултати се и данас највише цитирају када је у питању овај концепт.² Он моћ дефинише као „могућност да се утиче на понашање других да би се добио жељени

² Погледати: Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990; Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004. и Џозеф Нај, *Будућност моћи*, Архипелар, Београд, 2012.

резултат³ и јасно назначује да моћ зависи од контекста односа у којем се примењује. Он сматра да се жељени резултат може постићи принудом, наградом или привлачењем. У прва два случаја моћ почива на материјалним ресурсима актера (војна, економска, природни ресурси и сл.) и он је назива „тврда моћ“, док у последњем она почива на нематеријалним ресурсима као што су вредности, култура, религија и сл., а он је означава као „меку моћ“.

Нај тврди да „мека моћ“ почива на могућности актера да утиче на формирање преференција субјекта утицаја, односно да „мека моћ“ омогућава да други желе исходе које и ви желите.⁴ „Мека моћ“ почива, пре свега, на нематеријалним ресурсима актера и то на: њиховој култури, политичким вредностима и спољним политикама. Имајући у виду да „мека моћ“ у многоме зависи од кредибилитета актера, а кредибилитет представља флуидан концепт и зависи од много објективних и субјективних фактора. Поред тога, држава овде није једини, често ни најважнији актер и зависи од способности и воље других актера. „Меку моћ“ је лако изгубити, а тешко повратити. Мерење (количине и ефикасности) моћи, посебно оне која почива на нематеријалним ресурсима, као што је „мека моћ“ веома отежава њену употребу јер слаби ниво предвидљивости њених резултата и домашаја. Међутим, оно што државама даје предност када је у питању „мека моћ“ може се мерити на неколико различитих начина и зависи од следећих фактора: култура и идеје на којима се заснива морају одговарати преовлађујућим глобалним нормама⁵, доступност диверзификованим и бројним комуникационим каналима којима се може утицати на глобалне медије и поседовање кредибилитета који појачава актерово понашање на унутрашњем и домаћем плану.⁶

Иако Нај и други западни теоретичари и практичари концепт „меке моћи“ базирају на и за потребе спољне политике САД и/или њених савезника, па у том смислу и гледају на либерално-демократске вредности као на вредности које преовлађују на глобалном плану, па самим тим и представљају један од главних фактора њихове привлачности, ипак треба скренути пажњу да то није увек случај. И поред става да је „мека моћ“ основно

³ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op.cit., p. 2.

⁴ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op.cit., p. 5.

⁵ Ово је став већине западних теоретичара, али вредности на којима се заснива „мека моћ“ Русије и Турске, су најчешће представљене или као алтернатива или корективни фактор постојећим либерално-демократским вредностима.

⁶ Nancy Snow, „Rethinking Public Diplomacy”, in: Nancy Snow and Phillip M. Taylor(eds) *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Routledge, New York, 2009, p. 4.

обележје свакодневне демократске политике⁷, недемократски или ауторитарни режими, такође морају посвећивати пажњу „мекој моћи“, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану. Сама чињеница да је „мека моћ“, тачније инструменти за њено спорвођење (пропаганда) су највише напредовали под режимима какав су нацистички или комунистички, томе иде у прилог. Међутим, када се заснива само на пропаганди, она није дугог века. Такође, у времену када људском пажњом и временом доминирају масовни медији, интернет и социјалне мреже, један од актера који је показао одлично сналажење и испољио снажан утицај на људе, иако на ограничен број, јесте и тзв. Исламска држава, односно терористички покрети.⁸

Узимајући у обзир тврдњу самог Наја да је у истраживању моћи јако важно добро сагледати контекст у коме се примењује, тако је важно имати на уму контекст у којем аутор износи овакву концепцију моћи. Након терористичких напада на САД 11.09.2001. године, а посебно након инвазије на Ирак 2003. и објаве нове концепције националне безбедности САД који се заснива на принципу преемптивног рата, а персонификовану кроз „глобални рат против тероризма“, значајно је опала популарност САД у свету. Како у првопогођеним земљама исламског/арапског корпуса, тако је осетан пад популарности и у Европи, чак и у оним државама које су подржале напад на Ирак, као што су Велика Британија, Шпанија или Пољска. Управо у то време „мека моћ“ је била један од најпомињанијих појмова који су обележили академску и политичку дебату о слабљењу утицаја САД у свету.

Дефинисати појам јавна дипломатија није ништа лакше од појма „меке моћи“. Тако можемо покушати да га дефинишемо супротстављајући му другим антонимним појмовима, као што је тајна дипломатија. Тајност је елемент дипломатске праксе, схваћене као комуникације између актера на међународном плану. У савремено доба јавност је све више постала важан фактор у креирању и споровођењу спољне политике. Тако су готово у исто време и амерички председник Вудро Вилсон и совјетски лидер Владимир Иљич Лењин осудили тајну дипломатију и указали на њу као на једог од главних узрока Великог рата. Њој су супротставили „јавну дипломатију“ која је транспарентна, уоквирена правилима понашања и праксе, те под будним оком

⁷ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op.cit., p. 6.

⁸ Steven Lukes, „Power and the battle for hearts and minds – on the bluntness of soft power“, in: Felix Berenskoetter and M. J. Williams (eds) *Power in World Politics*, Routledge, Oxon, 2007, pp. 92-94.

јавности. У том смислу јавна дипломатија би била она пракса комуницирања и договарања на међународном нивоу која је под контролом јавности.

Јавну дипломатију можемо супротставити и термину „традиционална дипломатија“, која подразумева комуникацију између држава путем званичних органа и појединаца. То је релативно мала и специјализована група људи која извршава своје задатке углавном далеко од очију јавности и која се ретко обраћа другим актерима. У том смислу јавна дипломатија би било комуницирање на међународном плану са широким публиком, тј. јавности. Овде се дипломате, али и друге јавне личности, обраћају јавности, грађанима државе пријема или пак међународној јавности, а не директно представницима државе у којој службују. У спектар овакве дефиниције спада и комуницирање јавности/грађана/организација/предузећа једни са другима, путем личног контакта, медија, цивилног сектора, информационим и телекомуникационим системима и сл. То је тзв. дипломатија грађана.

Тако условно, можемо разликовати три вида дипломатије. Традиционалну дипломатију (G2G) коју карактерише однос држава и њених органа, затим традиционалну јавну дипломатију (G2P) коју карактерише однос државе и глобалне јавности и тзв. нову јавну дипломатију (P2P) која се заснива на међународном комуницирању јавних и приватних актера путем глобализованих метода комуникације са или без државног утицаја.⁹ Савремена технологија комуникације променила је природу и начин функционисања модерне дипломатије као најважнијег инструмента спољне политике. Државни и недржавни актери готово без ограничења у смислу простора, времена и тема слободно комуницирају и остварају међусобни утицај, чиме, свесно или не, реализују својеврсну дипломатску комуникацију.

Русија као актер борбе „за срце и умове“ људи на Балкану

Русија има дугу традицију практиковања пропагандне активности и коришћења „меке моћи“ у спољној политици. СССР је примењивао принцип „меке моћи“ кроз низ различитих механизма у готово свим димензијама спољне политике. Зато је и имао значајне успехе, посебно у периоду након краја Првог и Другог светског рата, а затим у време отпочињања и климакса процеса деколонизације. Вероватно најснажнији ресурс Совјета је била идеологија која је критиковала слабости капитализма, те нудила решења која

⁹ Nancy Snow, „Rethinking Public Diplomacy”, op.cit., p. 6.

су била веома популарна у ратом уништеној Европи, али и деловима Азије, Африке и Јужне Америке.¹⁰

Након војних интервенција НАТО и САД у Југославији, Авганистану, Ираку и Либији, те након проширивања ЕУ и НАТО до западних граница Русије, а посебно након обојених револуција у Украјини, Грузији и Киргизији, руска спољна политика је почела да буде више активна на пољу јавне дипломатије. Председник РФ Владимир Путин је лично дефинисао спољнополитичке приоритете Русије и нагласио значај „меке моћи“, коју је дефинисао као „мрежу техника и метода да се постигну спољнополитички циљеви без употребе оружја, већ коришћењем информација и других полуга утицаја“.¹¹ Ништа мање утицаја на боље разумевање снаге „меке моћи“ код Руса су имали западни медији и од западних влада подржане невладине и политичке организације које су играле важну улогу у креирању и одржавању имиџа Русије као „лошег момка“.

Имајући у виду да се „мека моћ“ заснива на примарним вредностима субјекта утицаја који су производ културе, традиције, религије и протока времена. Вредности на којима данас почива идентитет Руске Федерације делом се заснивају на културној традицији руског друштва, а делом су вешт конструкт владајуће елите. Идентитетска питања и проблеми Русије су дубоки и захтевају монографску анализу, али оно што је њена карактеристика јесте дубока подељеност између царске и совјетске традиције. Владајућа елита је вештим културним и симболичким мерама, посебно након доласка на власт Владимира Путина, покушала да споји ова два тешко помирљива дела „руске душе“, заснивајући своју унутрашњу, а касније и спољну политику на традицијама руског царског империјализма и православног етоса, спајајући их са најславнијом традицијом СССР – победом над нацизмом, те подстичући сећања на моћ и величину светске суперсиле. Са јачањем сукоба на релацији Исток-Запад основна карактерна црта руског спољнополитичког програма лежи у омогућавању алтернативе „новом светском поретку“ чији је репрезент једина светска суперсила и глобални хегемон – САД.¹²

¹⁰ Више о овоме погледати у: Миша Ђурковић, „Русија и откривање меке моћи“, *Национални интерес*, 1-3, 2008, стр. 25-54.

¹¹ Vladimir Putin, “Vladimir Putin on Foreign Policy: Russia and the Changing World“, Valdai Discussion Club, Moscow, 2012, Internet, <http://valdaiclub.com/politics/39300.html>, 14/04/2015.

¹² Основне вредности које промовише САД су либерална демократија, апсолутни примат људских права над националним суверенитетом, капиталистички економски поредак, те политика ширења тих идеја свим расположивим средствима, па и ратом.

Основни ресурси руске „меке моћи“, када су у питању вредности, леже у промовисању традиционалних вредности на унутрашњем (примат породице, колективизам, национализам, православни морал, економски патернализам, усмерена (илиберална) демократија) и на спољном плану (принцип суверенитета држава, међународног права, мултиполаризма, јачања УН). Када је у питању култура, Русија црпи своју моћ из православља, хришћанског морала и етике, те снажном панславизму и утицају руског језика кроз књижевност, уметност и заједничку историју и традицију. Русија данас промовише нови модел политичких, економских и безбедносних интеграција кроз Евроазијску унију, Организацију уговора о колективној безбедности (ОДКБ), Шангајску организацију за сарадњу (ШОС), БРИКС формат за сарадњу и сл. Ове интеграције се заснивају на наведеним принципима руске спољне политике, односно борба против унилатерализма САД, те селективни антиглобализам.

Нормативну основу јавне дипломатије Русије чини њен спољнополитички концепт из 2013. године, који дефинише потребу руске дипломатије да јача своје ресурсе и механизме употребе „меке моћи“ кроз инструменте јавне дипломатије, медије, културну, образовну и научну сарадњу, хуманитарну делатност и др.¹³ Институционалну структуру јавне дипломатије Русије чине, пре свега, државни актери. Најважнији актер у креирању спољне политике Русије је председник и његова администрација, којој помаже министарство спољних послова, други елементи јавне управе и, у последње време, развијена мрежа медија, агенција и парламентарних удружења.

Кључну улогу у реализацији јавне дипломатије има Федерална агенција за послове Заједнице независних држава, дијаспору и међународну хуманитарну сарадњу (Росотрудничество) коју је 2008. године основао тадашњи председник РФ Дмитриј Медведев. Росотрудничество се пре свега бави планирањем и реализацијом руске јавне дипломатије, затим међународном културном, образовном и научном сарадњом, заштитом руских културних споменика у иностранству, промоцијом руске културе, уметности и језика, као и координацијом међународне развојне и хуманитарне помоћи.¹⁴ Росотрудничество има годишњи буџет од око 170

¹³ Концепт спољне политике РФ, 12.02.2013.

¹⁴ Могло би се рећи да је ова Агенција пандан америчкој агенцији за међународни развој (USAID) и њеном сектору за јавну дипломатију и јавне послове у оквиру Стејт департмента. Концепт државне политике РФ у области међународне развојне помоћи донета је тек 20.04.2014. Русија је у 2014. издвојила око 720 милиона долара за развојну

милиона долара (што је у контексту сличних агенција других развијених земаља ставља на зачеље табеле) и око 90 својих представништава широм света.¹⁵ Сличну улогу имају и друге парадржавне организације као што су Фондација Руски свет, Фонд за јавну дипломатију „Александар Горчаков“, Руски институт за стратегијска истраживања и др. Од државних органа у реализацији јавне дипломатије учествују министарства задужена за образовање, науку, културу, спорт и ванредне ситуације, као и образовне, научне и културне установе РФ, и сл.

У времену када влада обиље информација и када је развој технике и технологије „либерализовао“ медијску сцену на глобалном нивоу, она је постала још један „борбени простор“ за утицај на сопствену и међународну јавност (CNN ефекат). Русија је одлучила да креира сопствену глобалну медијску мрежу којим би „њена страна приче“ допрла до најшире међународне јавности. У том смислу, прекомпоновање медијског сервиса „РИА Новости“ у „Русија данас“ (Россия Сегодня), који је постао основни координациони механизам за „медијске напоре“ РФ, затим јачање новинске агенције ИТАР-ТАСС, као и значајана улагања и ширења електронског сервиса РТ (некада Russia Today)¹⁶ и покретање интернет портала „Спутњик“ који има верзије на преко 30 језика, говори о важности медијске сфере за спољнополитичке циљеве Русије. Да је ова активност итекако примећена на западу, говори нам и низ анализа, интервјуа и публикација која говоре о „организованом руском покушају ширења дезинформација“ или о „рату информацијама“.¹⁷

помоћ. Док само буџет Стејт департмента за 2014 за јавну дипломатију износи преко 3 милијарде долара, поред 30 милијарди за развојну помоћ. (извор: сајт OECD и Стејт департмента САД).

¹⁵ На Балкану то су: Србија, Бугарска, Хрватска, Грчка и Румунија.

¹⁶ РТ данас има око 700 милиона гледалаца у преко 100 земаља, затим програме на 5 светских језика (енглески, француски, шпански, немачки и арапски) и има посебне канале са сопственим студијима у САД и Британији.

¹⁷ Погледати: *Analysis of Russia's Information Campaign Against Ukraine*, NATO Strategic communication Centre of Excellence, Riga, 2014; Mike Winnerstig (ed.), *Tools of Destabilization – Russian Soft Power and Non-military Influence in the Baltic States*, FOI – Swedish Defence Research Agency, Stockholm, 2014; Salome Samadashvili, *Muzzling the Bear – Strategic Defence from Russia's Undeclared Information War on Europe*, Wilfred Martens Center for European Studies, Brussels, 2015. Европски савет је донео одлуку да Висока представница Уније за спољне односе и безбедносну политику сачини Акциони план за стратешко комуницирање и тим који ће га спроводити у циљу борбе против „руске кампање ширења

Иако је као и већина црква имала тешка времена под комунизмом, Руска православна црква (РПЦ) је данас веома јак друштвени, политички, социјални и културни фактор који утиче на све сегменте руске политике, па и на спољну. Имајући у виду да се ради о највећој православној помесној цркви, њен утицај се осећа широм православног света. Између политичке елите Русије и РПЦ постоје дубоке везе које почивају на духовним вредностима и политичким интересима. Инсистирање на традиционалном православном хришћанском моралу, као и на принципу „Руског света“ (Русский мир)¹⁸ представља кључну везу на којој руска власт и РПЦ базирају свој однос који ојачава друштвени и политички значај оба актера. Имајући у виду да Русија себе и у вредносном смислу представља као алтернативу „декадентном“ Западу, те горућу битку између конзервативних и либераних вредности на глобалном и националним нивоима, ово може бити снажан фактор окупљања око Русије и ван њеног културног и религијског круга.¹⁹ Узимајући у обзир морални ауторитет РПЦ, она може вршити снажан утицај као медијатор или актер у решавању спорова других православних црква.²⁰

Руска дипломатија је најрадије користила „директни“ приступ када је у питању покушај утицаја на спољнополитичке приоритете других држава, посебно на Балкану. Такав приступ подразумева формално и неформално комуницирање са политичком елитом. Имајући у виду културне и историјске везе пре свега партије у Србији (ДСС, СНС, СПС, СНП, Двери), Бугарској (БСП, Атака) и српске партије у Босни и Херцеговини имају блиске политичке и економске контакте са Русијом. Утицај у политичкој сфери може се огледати и кроз потенцирање политичких и других аналитичара или страначких и нестраначких лидера који своје активности усмеравају према интересима РФ. У овом аспекту деловања Русија веома заостаје за готово

дезинформација“ наведено према: European Council meeting conclusions, 19-20 March 2015, Internet, <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>, 21/07/2015, p. 5.

¹⁸ Погледати: Marlene Laruelle, „*The Russian World*“ – *Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*, Center on Global Interest, Washington DC, 2015; Nicolai N. Petro, *Russia's Orthodox Soft Power*, Carnegie Council for Ethics in International Affairs, New York, 2015, Internet, http://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/727, 27/06/2015.

¹⁹ Погледати: Antonis Klapsis, *An Unholy Alliance – The European Far Right and Putin's Russia*, Wilfred Martens Center for European Studies, Brussels, 2015.

²⁰ *Руска црква жели да посредује између Београда и Скопља*, Новости, 2015, Интернет <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:527521-Ruska-crkva-zeli-da-posreduje-izmedju-Beograda-i-Skoplja>, 19/07/2015.

свим већим међународним актерима, посебно САД, Немачком и Британијом.²¹ Суштински проблем са руским утицајем на јавност кроз невладин сектор и кроз утицајне појединце лежи у чињеници да се најчешће ради о лицима и организацијама који немају довољно социјалног капитала да одлучујуће утичу на јавно мњење и поред позитивне слике о Русији.²²

Приметно је узајамно дејство „тврде и меке моћи“²³ и то се огледа у чињеници да оне могу да се међусобно појачавају или поништавају, што зависи од специфичног контекста. У том смислу различите политике које условно спадају у домен „тврде“ моћи могу имати и позитиван ефекат на имиџ и кредибилитет неког спољнополитичког актера доприносећи јачању његовог утицаја. Имајући у виду снагу и моћ руске војске, велики домашај руске енергетске политике, економска и финансијска присутност на Балкану, те место сталне чланице Савета безбедности УН, представљају ресурсе за јачање „меке моћи“. Најочигледнији пример је свакако блокирање Ахтисаријевог плана или британске резолуције о Сребреници у СБ УН и слично.²⁴

Турска као актер борбе „за срце и умове“ људи на Балкану

Турска је држава од изузетног значаја за све државе које она види као део свог региона, а то су државе Балкана, Блиског истока, Кавказа и Централне Азије. Он проистиче из њене историје, религије, географског положаја и активне спољне политике, посебно током периода постојања Османског царства и након Хладног рата. Судајући према професору Дарку Танасковићу, Балкан има „средишње место у неоосманистичкој идентитетској

²¹ Посебно је осетан недостатак организација као што су америчке политичке фондације, немачке политичке фондације или британска Вестминстерска фондација за демократију, као и пружање помоћи домаћим невладиним организацијама које за циљну групу имају сарадњу са политичком елитом и политичким подмлатком.

²² Истраживања јавног мњења показују да су Русија и Владимир Путин најпопуларнији међународни фактори у Србији. (извор: [http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja.html](http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/srbija-april-2015-istrazivanje-javnog-mnjenja.html))

²³ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op.cit., p. 25.

²⁴ Затим то могу бити и куповина НИС-а од стране Гаспрома или рафинерија у Бургасу и Плоештију од стране Лукоила, финансирање изградње нуклеарних капацитета за производњу електричне енергије у Бугарској и Мађарској, те покушаји изградње Јужног и Турског тока и сл. Војне параде, грандиозне државне посете, хуманитарне активности и стални центри, као и помоћ у кризним ситуацијама представљају радо коришћене механизме „меког утицаја“.

самоспознаји савремених Турака“ и важно место у њеној спољнополитичкој стратегији.²⁵ Спољну политику савремене Турске од краја 20. века, а посебно од доласка на власт у Турској Партије правде и развоја (АКП), предођеном Рецепом Тајипом Ердоганом председником Турске, те професором Ахметом Давутоглуом, турским премијером, осликава снажна одређеност за јачање позиције у најближем суседству, где Балкан заузима важно место.²⁶ У том смислу Турска је одувек „била спремна да (на Балкану – прим. аутора) ако затреба употреби и своју „тврду“ (*hard*), а не само „меку“ (*soft*) моћ, коју, иначе, турски протагонисти и спољни симпатизери актуелне верзије неоосманизма истичу као његов главни аргумент“.²⁷ Као што можемо приметити снажни унтрашњеполитички фактори, пре свега у вези са управљањем идентитетским и вредносним променама у друштву од стране актуелне политичке елите, представљају основу спољнополитичке оријентације и стратегије како Русије, тако и Турске. У случају Турске, то је програм који се од стране њених критичара назива „неоосманизам“, а од стране њеног оснивача „стратегijsка дубина“ и заснива се на принципима и вредностима снажног национализма као споне политике кемализма и исламизма, затим политике (ре)исламизације и позивања на јединство и заједничку прошлост свих муслимана оличеног у пројектованом имиџу „Османског комонвелта“.

Балкан је можда место где овако заснована политика може да има одређене успехе, управо из специфичности регионалних политичких, религијских и идентитетских односа, посебно на релацији православно-католички-муслимански народи. Зато и стратег турске спољне политике Ахмет Давутоглу управо балканске муслимане види као окосницу турског утицаја и то посебно Бошњаке и Албанце.²⁸ Балкан има и велику важност у креирању идентитета савремене Турске, али „најбитнији није сам Балкан, већ Турска, односно неоосманистичка перцепција Балкана. Управо та перцепција

²⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 131.

²⁶ Више о тзв. Неоосманизму као вредносној детерминанти спољне политике Турске погледати у: Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014; Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2011. и Милош Б. Марковић, „Turkish foreign policy at the beginning of 21st century“, *Међународна политика*, бр.1136/2009, стр. 17-39.

²⁷ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, оп.цит., стр. 34-35.

²⁸ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, оп.цит., стр. 137.

чини га значајнијим и од Блиског истока и од Кавказа, јер му одређује средишње место у неоосманитичкој идентитетској самоспознаји савремених Турака као, истовремено легитимних баштиника славе једне, изворно азијске, муслиманске империје и, не мање, аутентичних Европљана.²⁹ Имајући у виду специфичности међусобних односа балканских држава, те њихове унутрашње динамике, као и њене интересе у Европи, Турска је покушала да игра „поштеног посредника“ и медијатора у решавању проблема посебно на релацији Сарајево – Београд, Приштина – Београд и приликом решавања унутарбошњачког сукоба на релацији Угљанин-Љајић у Рашкој или пак верског сукоба на релацији Зукорлић-Зилкић.³⁰ Управо представа Турске као заштитнице муслимана (од хришћанских народа, али и од исламистичког фундаментализма) даје јој највећи могући ресурс за испољавање сопственог утицаја на простору Балкана.

Напори Турске, посебно када су у питању Балкан и Блиски исток, наилазе на подршку САД и иду у складу са њеним напорима креирања „исламске демократије“. Зато није чудно да се по избијању побуна познатим под називом „Арапско пролеће“, управо „турски модел“ политичког система представљао као најповољнији за „нове“ режиме које су ове промене погодиле. Управо инсистирање на успешном споју демократије и Ислама даје Турској популарност у одређеним исламским и западним политичким круговима и представља основу њене „меке“ моћи. Потенцирање сличности и цивилизацијских корена који спајају Турску са њеним (макро)регионом³¹,

²⁹ Ибид, стр.131.

³⁰ Имајући у виду да је Турска и поред заветовања на сопствену непристрасност, користила свој положај да директно утиче на јачање позиција једне стране (Бошњака у Босни, Албанаца на Косову и Зукорлића у Рашкој) у тим сукобима, њени медијаторски резултати нису велики. Погледати: Александар Раковић, „Турска иницијатива за уједињење Исламске заједнице у Републици Србији (2011)“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 233-249. и Ненад Кеџмановић, „Неоосманизам или панисламизам – рецепција неоосманизма у Босни и Херцеговини“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (ур.), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 250-284.

³¹ У овом контексту макрорегионом сматрамо онај простор који покрива оне регионе на које Турска жели да остварује одлучујућ утицај, а то су: Балкан, Кавказ, Блиски исток и централна Азија.

Погледати: Дарко Танасковић, „Противречности неоосманизма као практичне политике“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 21.

а који почивају на заједничкој османској прошлости имају одјека у неким деловима Балкана и Кавказа, а мање у другим регионима испољавања утицаја Турске, посебно у арапским земљама. На тим историјским основама лежи и утицај који Турска остварује код својих суседа, а почивају на културним, религијским и језичким сличностима, те историјском памћењу.³²

У политичком систему Републике Турске главну реч у креирању и реализацији спољне политике имају влада и њен председник, иако није редак случај да су појединци са места председника републике имали јачи утицај од председника владе (Ататурк, Ердоган). Главни координатор и реализатор спољне политике је министарство спољних послова којем помажу друга министарства и јавне агенције. Основне (методолошке) принципе Турске спољне политике изложио је Ахмет Давутоглу 2009. године и то су: визионарска оријентација, конзистентни системски оквир и „мека моћ“.³³ Ибрахим Калин некадашњи главни саветник председника владе, а сада портпарол председника потврђује да су „два кључна елемента спољне политике Турске „мека моћ“ и „јавна дипломатија““.³⁴

У институционалном смислу, посебно када је у питању „мека моћ“, њен стратешки оквир чине кабинет председника владе у чијем се саставу од 2010. године налази Канцеларија за јавну дипломатију чији је основни задатак да координише рад јавних агенција и цивилног друштва у циљу тачне и ефикасне промоције и представљања Турске. Вероватно најважнији државни актер Турске „меке“ моћи јесте Турска агенција за сарадњу и развој (ТИКА). Она је у 2013. години имала буџет од око 300 милиона долара и преко 1800 пројеката и активности у преко 120 земаља на пет континената.³⁵ Од ове суме у истој години петина је отишла на Балакан, пре свега на пројекте у области

³² Најслабија карика ресурсне базе турске „меке“ моћи је управо реализација њене спољне политике. Иако јој је основни принцип био „нула проблема са суседима“, од избијања сукоба са Израелом, а посебно након „Арапског пролећа“, ова политика је дала такве резултате да Турска данас „ни са једним суседом нема односе без проблема“. Чињеница је да сви муслимани у том (макро)региону не деле исти сентимент према османској заоставштини, као на пример Арапи, док други немуслимански народи, посебно православни народи на Балакану и Кавказу, имају крајње негативан став о њој.

³³ Ahmet Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy*, Address in SETA's Washington DC Branch, 08.12.2009, Internet, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>, 11/07/2015, pp.6-7.

³⁴ Ibrahim Kalin, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions – Journal of International Affairs*, Vol. XIV, No.3, Autumn 2011, Center for Strategic Research, Ankara, p. 7.

³⁵ TIKA Annual Report 2013, Internet <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/TIKA%20ANNUAL%20REPORT%202013.pdf>, 12/06/2015, pp. 16-19.

здравства, образовања и заштите културних споменика и османске традиције.³⁶ Зато не треба да чуди ни податак да је Турска 12. земља на свету по суми коју издваја за развојну помоћ.³⁷ Турска је један од најважнијих економских партнера држава Балкана, има уговоре о слободној трговини са већином држава, а представља и важног инвеститора, посебно у сектору инфраструктуре и финансија.³⁸ Турска веома улаже у своје образовање које је више него доступно за све муслимане и делимично остале народе из држава од интереса за Турску. У циљу олакшавања доласка страних студената низ јавних и приватних институција обезбеђује стипендије за студирање у Турској.³⁹

Медији су важан аспект испољавања „меке“ моћи, а Турска је ту веома успешна. У последњој деценији турске серије постале су прави медијски хит на простору од Беча до Медине, док је Турска од њих направила прави профитни артикал⁴⁰ који сеже чак до Латинске Америке.⁴¹ Популарност ових серија прелази све границе, географске, националне, религијске. Турске серије су међу најгледанијим медијским садржајима на Балкану већ низ година, а тај тренд није у опадању. Слика модерне, успешне, демократске, али опет традиционалне и исламске Турске снажна је порука свим муслиманима у и ван Турске и даје јак културни и политички модел, посебно у арапском свету⁴². Базирајући се на емотивним и историјским темама, овај

³⁶ Највећи корисници развојне помоћи на Балкану су Босна и Херцеговина, Косово и Македонија.

³⁷ У 2014. години износила је преко 3,5 милијарде долара. (Извор сајт OECD).

³⁸ Извор сајт UNCTAD

³⁹ У школској 2012/13. Турска је стипендирала готово 6000 страних студената од којих 1727 са Балкана (од тога највише из Албаније, Македоније и са Косова). Овај број се односи на ученике и студенте свих нивоа образовања, као и на научне истраживаче, оне који су дошли да уче/усаврше турски језик и сл. (*National Educational Statistic – Formal Education 2012-2013*, Ministry of National Education of Turkey, pp.216-220).

⁴⁰ Само у 2012. једна серија „Величанствено столеће“ (Сулејман Величанствени) донела је зараду од 130 милиона долара и приказивала се у 70 земаља. (извор: <http://www.bbc.com/news/magazine-22282563>)

⁴¹ Paulina Abramovich, *Turkish Soaps Invade Latin America, land of 'telenovela'*, Business Insider, AFP, 23.12.2014, Intenret, <http://www.businessinsider.com/afp-turkish-soaps-invade-latin-america-land-of-telenovela-2014-12, 19/06/2015>.

⁴² Речима Милоша Марковића „ова својеврсна турска „потемкинова села“ у којима се млади, успешни, леви и по последњој западној моди обучени млади Турци стављају у први план, у потпуности се уклапају у слику коју главни архитекта турске спољне политике, творац

вид културне дипломатије има широку публику и даје увид у перцепцију Турске какву њена елита жели да други имају о њој и њеној историји.

Ислам постаје све важнија компонента унутрашње и спољне политике Турске. Религија је данас и важан ресурс неоосманистичке спољне политике, која управо религију сматра једним од кључних параметара „промоције“ заједништва и јединства Турске са муслиманима који живе у државама које су некада биле под влашћу Османлија. Тако је Турска данас главна заштитница муслимана на Балкану и Кавказу, чије интересе штити кроз чланство у Организацији исламске сарадње (ОИС), као и у готово свим важнијим регионалним иницијативама на Балкану.⁴³ Поред већ поменуте ТИКА-е, важну улогу у јавној дипломатији има и Председништво за верске послове (Дијанет), које представља основну институционалну везу државе и религије. Основана још давне 1924. године како би дало религијски легитимитет Ататурковим реформама, данас под политичким патронатом АКП оно представља важну карику у спровођењу спољне политике у складу са доктрином „стратешке дубине“.⁴⁴ Преко Дијанета који се финансира из државног буџета⁴⁵, Турска директно утиче на рад исламских заједница на Балкану⁴⁶.

Поред Дијанета важну улогу у ширењу утицаја на муслимане Балкана имају и тзв. Џемати. То су најчешће парадржавне или недржавне верске организације иза којих стоји огроман, најчешће приватан капитал, који своја

концепта „стратешке дубине“ и садашњи министар спољних послова Турске, Ахмет Давутоглу жели да пласира свету“. Погледати: Милош Б. Марковић, „Онур и Шехерезада или дипломатија преко малих екрана“, Нова српска политичка мисао, 11.12.2010, Интернет, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/onur-i-seherezada-ili-diplomatija-preko-malih-ekrana.html?alphabet=1>, 21/06/2015.

⁴³ Пакт за стабилност у ЈИЕ, Савет за регионалну сарадњу, Црноморска економска сарадња која је и основана на иницијативу Турске и сл.

⁴⁴ Погледати: Адем еф. Зилкић, „Исламска заједница Турске – Дијанет“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 56-62.

⁴⁵ Буџет Дијанета за 2014. годину износио је око 2.3 милијарде долара (извор: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24893813.asp>)

⁴⁶ По речима ефенди Зилкића „утицај Турске данас на Исламску заједницу Босне је потпун, на Исламску заједницу Румуније, такођер потпун [...] потпуно контролише Исламску заједницу Бугарске [...] Црну Гору такођер у потпуности контролише, као Македонију и Албанију. Дијелимично муслимане Косова, Исламску заједницу Косова, и још нема некакав утијецај на Исламску заједницу Русије и Грчке“. Наведено према Адем еф. Зилкић, „Исламска заједница Турске – Дијанет“, оп.цит., стр. 61.

средства улажу пре свега у образовање и здравство, те промоцију исламског морала, окренутост вери и Турској. Важан аспект рада џемата је креирање мреже сарадника и чланова, који се броје у милионима у и ван Турске, и чине једну врсту конгрегације (заједнице) која помажу једни друге и шире мрежу и утицај. Вероватно највећи и најпознатији џемат је онај који предводи Фетулах Гулен, познат као Хизмет или Покрет фетулахџија.⁴⁷

Сарадња на нивоу политичких партија је прилично разграната, посебно када је у питању АКП, која сарађује са великим бројем партија деснице, на билатералном нивоу или преко афилијације у Европској народној партији. Такође, утицај Турске владе и АКП на унутрашњеполитичка питања Босне и Херцеговине, Србије (Рашка област) и Косова је прилично велики. Овај канал комуникације је важан земљама Балкана и због чланства Турске у ОИС, УН и другим међународним и регионалним форумима. Турска се посебно истакла као заштитница интереса босанских муслимана и косовских Албанаца, али и Македоније, посебно када је у питању НАТО. Снажна економска сарадња Турске и балканских држава посебно је изражена инвестирањем и инфраструктурним повезивањем средина које претежно насељавају муслимани. Не би требало заборавити да је Турска најважнији партнер Македоније када је у питању војна сарадња⁴⁸, а њена релевантност није за занемаривање у случају политичког и војног јачања Косовских безбедносних снага.⁴⁹ Турска је дала снажан допринос међународним војним и цивилним мисијама на простору Балкана⁵⁰, а веома је важан члан Управног одбора Савета за примену мира у Босни и Херцеговини.

⁴⁷ Процењује се да овај џемат има капитала у вредности од око 25 милијарди долара и мрежу од готово 10 милиона људи. У преко 110 земаља на 5 континената фетулахџије су отвориле преко 1000 школа и болница за муслимане, па тако их има у готово свим земљама Балкана. Џемат Хизмет поседује чак и своју банку „Банк Асја“ и најтиражнији турски дневни лист „Заман“. Погледати: Миша Ђурковић, „Фетулах Гјулен и Џемат Хизмет“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 63-82.

⁴⁸ Сајт Министарства одбране Републике Македоније, Интернет, <http://www.morm.gov.mk/?mainnews=donacija-za-arm-od-turcija-28-10-2014&lang=mk>, 12/07/2015.

⁴⁹ Сајт „Министарства за косовске снаге безбедности“, Интернет, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,109#.VciEK3Gqqko>, 12/07/2015.

⁵⁰ Учествовала је у свим операцијама ЕУ и НАТО и други је највећи контрибутор међународним војним снагама у БиХ.

Закључак

Русија и Турска су веома важни глобални и регионални актери, чија се релевантност и присутност најбоље може мерити у њиховом непосредном окружењу. Балканско полуострво је „традиционални“ простор надметања ова два актера, који само говори о значају који Балкан има за њих, како у политичком, тако и у идентитетском смислу. Они имају много сличности у погледу креирања, и спровођења јавне дипломатије.

У случају Русије ради се о грађењу идентитета савремене Русије на дивергентним коренима царске и совјетске Русије, уобличене у „доктрину“ под називом „Руски свет“, која има корене у црквеним круговима. Њену основу чини спајање ове две различите и сукобљене традиције уоквирене у православно хришћански морал и традицију, која се представља као пандан „западним либералним вредностима“. Пројекат назван „неоосмански“ има веома сличне корене и проблеме, само се ради о исламском традиционализму, уоквиреном у османску историјску матрицу. Спој исламизма и кемализма, те јачање традиционалног ислама са елементима демократије чини окосницу „идентитетске политике“ владајуће труске елите предвођене АКП и као и у случају Русије, представља покушај да се помири „европска и азијска душа“ народа. У оба случаја идентитет је спој верског традиционализма, политичког ауторитаризма („управљана демократија“) и снажног национализма.

У оваквим околностима није чудно да културне, верске и националне сличности представљају важну подлогу за успех овакве политике и почивају на (релативно) ограниченом простору „најближег суседства“ и ограниченом избору објеката утицаја (муслимана код Турака, односно православних хришћана код Руса). То је уједно и ограничење „меке моћи“ ових држава имајући у виду да подршка етно-религијски ограниченим групама изазива подозрење и јача отпор код других, али и прихватање код сличних држава и народа. Зато и у случају Русије и у случају Турске важан ресурс јавне дипломатије представљају етничко и религијско порекло, те културе везе и сличности које се базирају на историјском искуству. Иако су суштински и Русија и Турска регионалне силе, њихова географија и културни домајаји их чине глобалним респектабилним играчима. Оно што их још спаја јесте неразумевање чињенице да се њихова слика о себи не подударе са сликом других о њима и да то представља једно од главних ограничења домајаја њихове јавне дипломатије.

Веома битно ограничење њихове јавне дипломатије, посебно када је у питању Русија, јесте доминција државних актера у њеној реализацији. Ова

чињеница вероватно почива на специфичностима њихових политичких система, традицији, али и чињеници да су идентитетска основа, као и основни инструментариј њихове јавне дипломатије и „меке моћи“ продукт владајуће политичке елите, које у оба случаја већ дуже време поседују полуге власти. Такође, Турска је доста искуснији и издешнији актер у том смислу, посебно имајући у виду да политика „неосманизма“ почива на културним сличностима са народима на Балкану, док „Руски свет“ пре свега почива на руском националном бићу и превасходно јој је циљна група пост-совјетски простор, док Балкан чини њену периферију. Руска дипломатска пракса је склонија „тврдом“ утицају који почива на економској и/или војној моћи. Руски меки утицаји су доминантнији у сфери медија и ближи су пропаганди, него што је то случај са Турском.

На простору Балкана најјачи утицај и највише уложених спољнополитичких и других ресурса имају државе ЕУ, пре свих Немачка и Британија, а затим и САД. У том смислу, Турски утицај није толико непожељан, чак је и подржаван, посебно од стране САД. Турски и западни утицаји се у том смислу подржавају, посебно имајући у виду важност балканског примера заштите муслимана од стране САД, у контексту не баш најбоље слике коју САД има у арапском и муслимасном живљу широм света. Јачање руског утицаја са друге стране није добродошло са становишта политике САД и ЕУ, те се њено присуство отежава свим могућим средствима. Турски и Руски „меки утицаји“ нису превише међусобно компатибилни имајући у виду да су им циљне групе у потпуности супротстављене политички и идентитетски. Може се замислити да би евентуално приближавање Русије и Турске могло имати позитивне ефекте и на Балкан, те би њихови утицаји чинили добру основу за пацификацију Балкана, али то за сада није превише извесно, имајући у виду шире геополитичке последице таквог приближавања.

Јавна дипломатија је постала нова или постмодерна форма дипломатске активности, и представља суштински важан инструмент спољне политике. Било који релевантан спољнополитички актер мора имати развијене инструменте, али и стратегију примене инструмената јавне дипломатије, који почивају на особеним вредностима, култури и политикама. Њихов циљ треба да буде јачање сопственог утицаја на друге, легитимизовање сопствених политика и међународне активности, а јавна дипломатија је постала нужан услов ефикасности испуњавања спољнополитичких циљева актера у међународним односима. Јавна дипломатија тако није само „оружије слабих“, већ је основни показатељ озбиљности и релевантности актера на

међународној сцени. У том смислу, више је него јасно да државе Балкана, и Србија међу њима, много заостају не само у коришћењу јавне дипломатије у циљу реализације сопствене спољнополитичке стратегије (ако је уопште имају), већ и нечињењем слабе сопствени положај у међународном, али и у унутрашњеполитичком окружењу. Јачање неоосманског или пак проруског расположења у њима, базираног на идентитетима који долазе споља, слабе положај националних индентитета балканских народа базираних на аутохтоним вредностима и слабе потенцијал креирања и спровођења спољне политике на бази сопствених националних интереса.

Библиографија

- Abramovich Paulina, *Turkish Soaps Invade Latin America, land of 'telenovela'*, Business Insider, AFP, 23.12.2014, Intenet, <http://www.businessinsider.com/afp-turkish-soaps-invade-latin-america-land-of-telenovela-2014-12>, 19/06/2015.
- Analysis of Russia's Information Campaign Against Ukraine*, NATO Strategic communication Centre of Excellence, Riga, 2014;
- „АРМ прими донација Република Турцијавредна 2 милиони долари“, Сајт Министарства одбране Републике Македоније, 28.10.2014, Интернет, <http://www.morm.gov.mk/?mainnews=donacija-za-arm-od-turcija-28-10-2014&lang=mk>, 12/07/2015.
- Çelikkan Erdinç, *Tek başına 8 bakanlığı geçti*, Hürriyet, 11.10.2013, Internet <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24893813.asp>, 21/06/2015.
- „Cooperation Agreement between the MKSF and the Turkish Republic Ministry of Defense signed in Ankara“, 24.12.2009, Сајт „Министарства за косовске снаге безбедности“, Интернет, <http://mksf-ks.org/?page=2,24,109#.VciEK3Gqqk0>, 12/07/2015.
- Davutoğlu Ahmet, *Principles of Turkish Foreign Policy*, Address in SETA's Washington DC Branch, 08.12.2009, Internet, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>, 11/07/2015.
- Давутоглу Ахмет, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014;
- Ђурковић Миша, „Русија и откривање меке моћи“, *Национални интерес*, 1-3, 2008, стр. 25-54.
- Ђурковић Миша, „Фетулах Гјулен и Џемат Хизмет“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 63-82.

- European Council meeting conclusions, 19-20 March 2015, Internet, <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>, 21/07/2015.
- Истраживање јавног мњења, април 2015., Нова српска политичка мисао, Интернет <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/srbija-april-2015-istrazivanje-javnog-mnjenja.html>, 14/06/2015.
- Kalin Ibrahim, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions – Journal of International Affairs*, Vol. XIV, No.3, Autumn 2011, Center for Strategic Research, Ankara, pp. 5-23.
- Кецмановић Ненад, „Неоосманизам или панисламизам – рецепција неоосманизма у Босни и Херцеговини“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (ур.), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 250-284.
- Klapsis Antonis, *An Unholy Alliance – The European Far Right and Putin's Russia*, Wilfred Martens Center for European Studies, Brussels, 2015.
- Концепт државне политике РФ у области међународне развојне помоћи, 20.04.2014.
- Концепт спољне политике РФ, 12.02.2013.
- Laruelle Marlene, „*The Russian World*“ – *Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*, Center on Global Interest, Washington DC, 2015;
- Lukes Steven, „Power and the battle for hearts and minds – on the bluntness of soft power“, in: Felix Berenskoetter and M. J. Williams (eds) *Power in World Politics*, Routledge, Oxon, 2007, pp. 83-97.
- Марковић Милош Б., „Turkish foreign policy at the beginning of 21st century“, *Међународна политика*, бр.1136/2009, стр. 17-39.
- Марковић Милош Б., „Онур и Шехерезада или дипломатија преко малих екрана“, Нова српска политичка мисао, 11.12.2010, Интернет, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/onur-i-seherezada-ili-diplomatija-preko-malih-ekrana.html?alphabet=l>, 21/06/2015.
- National Educational Statistic – Formal Education 2012-2013*, Ministry of National Education of Turkey, Internet http://www.turkstat.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=5&KITAP_ID=36, 25/05/2015.
- Nye Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.
- Nye Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Нај Цозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.

Petro Nicolai N., *Russia's Orthodox Soft Power*, Carnegie Council for Ethics in International Affairs, New York, 2015, Internet, http://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/727, 27/06/2015.

Раковић Александар, „Турска иницијатива за уједињење Исламске заједнице у Републици Србији (2011)“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 233-249.

Руска црква жели да посредује између Београда и Скопља, Новости, 2015, Интернет <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:527521-Ruska-crkva-zeli-da-posreduje-izmedju-Beograda-i-Skoplja>, 19/07/2015.

Samadashvili Salome, *Muzzling the Bear – Strategic Defence from Russia's Undeclared Information War on Europe*, Wilfred Martens Center for European Studies, Brussels, 2015.

Snow Nancy, „Rethinking Public Diplomacy“, in: Nancy Snow and Phillip M. Taylor (eds) *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Routledge, New York, 2009, pp. 3-11.

Танасковић Дарко, *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2011.

Танасковић Дарко, „Противречности неоосманизма као практичне политике“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 17-26.

TIKA Annual Report 2013, Internet <http://www.tika.gov.tr/upload/publication/TIKA%20ANNUAL%20REPORT%202013.pdf>, 12/06/2015

Vladimir Putin, “Vladimir Putin on Foreign Policy: Russia and the Changing World“, Valdai Discussion Club, Moscow, 2012, Internet, <http://valdaiclub.com/politics/39300.html>, 14/04/2015.

Williams Nathan, *The rise of Turkish soap power*, BBC News, 28.06.2013, Internet <http://www.bbc.com/news/magazine-22282563>, 29/05/2015.

Winnerstig Mike (ed.), *Tools of Destabilization – Russian Soft Power and Non-military Influence in the Baltic States*, FOI – Swedish Defence Research Agency, Stockholm, 2014;

Зилкић Адем еф., „Исламска заједница Турске – Дијанет“, у: Миша Ђурковић и Александар Раковић (урс), *Турска – регионална сила?*, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 56-62.